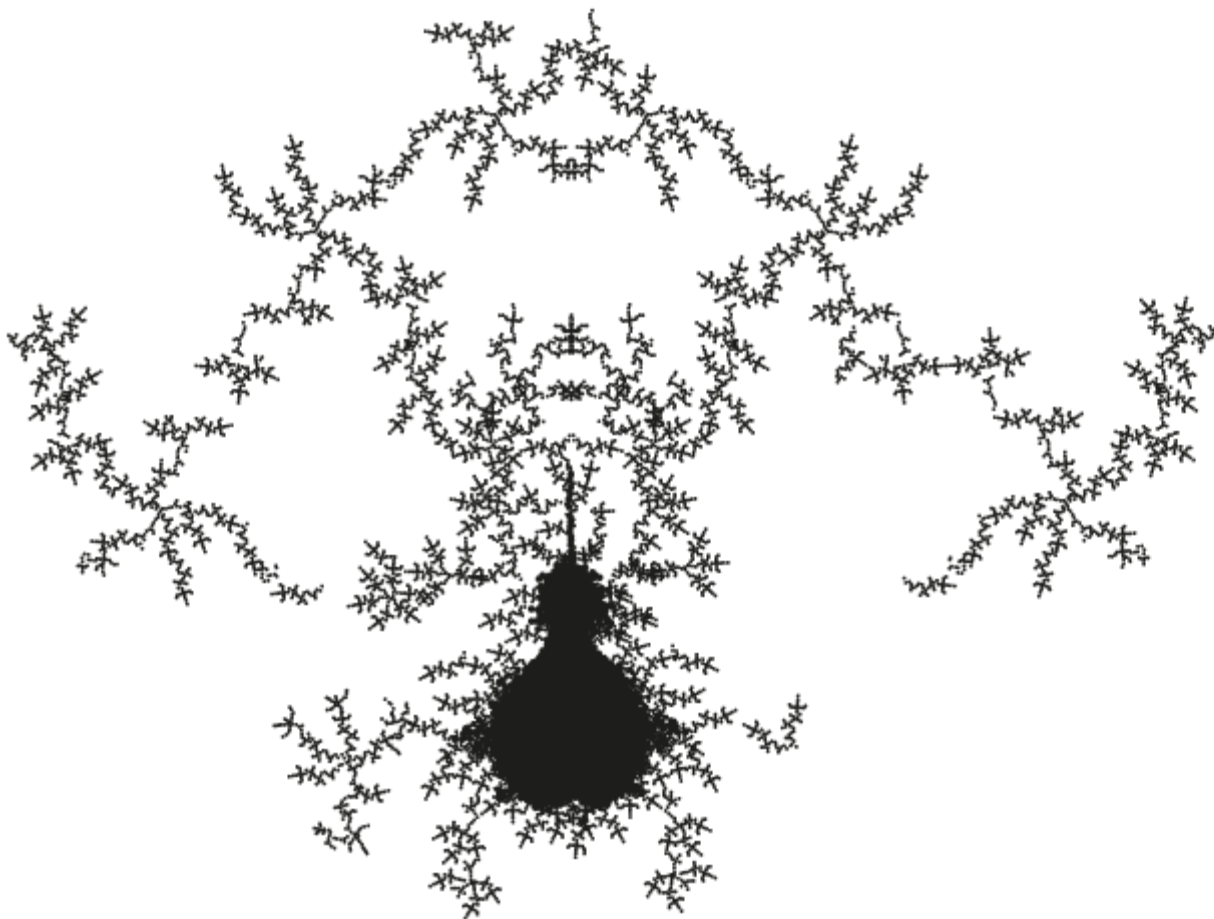

REALISTISK TALE OG KONSTRUKTIONER

Publiceret: 14. marts 2017

Forfatter: Niels Jægerum

ABSTRACT

I denne artikel undersøges og diskuteres forholdet mellem hverdagsrealistisk retorik og konstruktionsperspektivet med inddragelse af en case fra sygehusverdenen. Der argumenteres for både forskelle og ligheder i positivismen og konstruktionismen og åbnes til en socialkonstruktivistisk position, som medtænker såvel subjektivering som objektivering. Artiklen er relevant for de ledere som ønsker at reflektere over sandhed, subjektivitet og virkelighed som størrelser, vi kan undersøge ud fra forskellige perspektiver.

DEN SKINBARLIGE VIRKELIGHED

I afsnittet om Den skinbarlige virkelighed anskues vores hverdagsrealisme, som det vi i en given kultur indlejres i at få øje på. Vores virkelighedssyn afhænger af den kontekst, vi befinder os i. Vores hverdagsrealisme er det, vi bliver enige om er virkeligt. Det er betydningen af vores erfaringer og ikke fænomenerne i sig selv, der konstituerer verden.

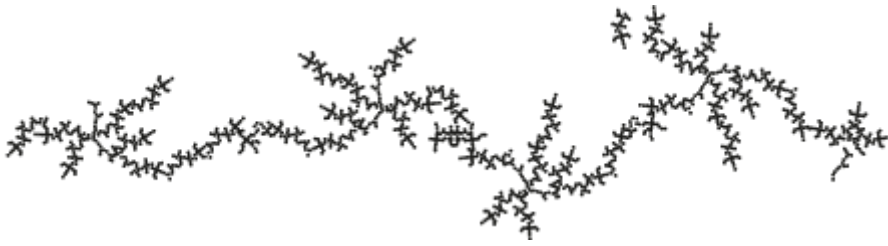
Under et interview fortalte en afdelingssygeplejerske mig, at de i hendes afdeling konstant var underlagt kvalitetsmåling og ressourcebesparelser. "Dette er nu engang vores vilkår", sagde hun. "Nogle af mine medarbejdere klager deres nød hver dag og er på den yderste revle arbejdsmæssigt; andre fortæller mig, at de nok skal klare det, selvom det er svært, at holde hovedet oven vande."

Hvad sker der, når kulturen presses og trykket på arbejdsprocesserne speedes op? Hvad er det egentlig for en virkelighed vi går rundt i, og hvad kan vi stille op, når mening, sandhed og hverdagsliv kommer ud af takt i forandringsprocesserne? Hvad er det, vi som medlemmer af en organisation blot tager for givet (vores vilkår) og ikke tror, vi kan ændre, og hvordan er vi selv aktive medkonstruktører af de sandheder, vi tror, er objektive? Sådanne spørgsmål animerer til en nærmere undersøgelse af vores hverdagsrealisme og vores forhold til sprog og virkelighed generelt.

"DEN GRUNDLÆGGENDE IDÉ I SOCIAL KONSTRUKTION VIRKER RET ENKEL, MEN DEN ER OGSÅ DYB. ALT, HVAD VI REGNER FOR VIRKELIGT, ER SOCIALT KONSTRUERET. ELLER SAGT MERE DRAMATISK, INTET ER VIRKELIGT, FØR FOLK ER ENIGE OM, AT DET ER DET."

(GERGEN 2008: 9)

Ovenstående konstruktionistiske citat indikerer, at alt, hvad vi forestiller os i den "virkelighed", vi har adgang til, udspringer af den kulturelle kontekst og de traditioner, vi er indlejret i. Vores virkelighed er diskursiveret. Går vi rundt i en arbejdsmæssig kontekst og er enige om, at vi ikke kan klare presset længere, vil det betyde, at vi oplever et mønster af arbejdsstress og udbrændthed. Vi ser ikke, at vi ser på vores arbejdsliv på denne måde, da vores automatindstilling, hverdagsindstilling eller første ordens indstilling allerede er farvet af det, som vi er indfældet i. Vi tænker i de diskurser, som er installeret i os. Sygeplejelederen kan ikke få øje på sin egen første ordens kybernetiske iagttagelse (Haslebo 2004: 337) når hun siger: "Dette er nu engang vores vilkår"! Vi tror, vi ser "virkeligheden" som den er og opfatter ikke, at vi og dermed vores kulturelle diskurs frembringer virkeligheden, som vi selv er formet af (anden ordens kybernetik). "Vilkår" er ud fra et konstruktionsperspektiv ikke en "objektiv" men en social kontingent konstruktion.

Når vi er enige om i en given kontekst, at noget er "reelt", så er det også det, vi får øje på inden for vores hverdagshorisont. Den stressede arbejdssituation og mistrivsel afhænger af øjnene, der ser. "Det er virkelig virkeligt," siger vi, og tror at vores spontane og naive realisme er "sand". En organisations eller en afdelings daglige konstruktion af forestillingsmønstre udgør en finit meningsprovins (Schutz 2005: 108), som er det filter, vi vanetro møder verden med. Gergen (2008: 211) skriver:

"HVAD DER END MÅTTE VÆRE, SÅ ER DET DER SLET OG RET. MEN I DET ØJEBLIK VI BEGYNDER AT UDTALE OS OM, HVAD DER ER – HVAD DER I SANDHED ELLER OBJEKTIVT ER TILFÆLDET – SÅ GÅR VI IND I DISKURSVERDEN, OG DERMED I EN TRADITION, I EN LIVSMÅDE OG ET SÆT AF FORETRUKNE VÆRDIER."

Når det fremstilles som et "vilkår", at en afdeling skal løbe hurtigere for færre ressourcer, er det således ikke et "objektivt vilkår" men en objektiveret retorisk anskuelse, der udspringer af en given kontekst i et magt-viden forhold. Personer og ting i den diskurs tænkes som fænomener på "den anden side" af iagttageren. Der er således tale om et transcendentalt domæne, hvor alle objekter i sig selv har essens. Denne opfattelse, at der er noget "derude" adskilt fra os, er en hverdagsindstilling (første orden), som præger vores perception. Vi er alle forudindstillet til at se fænomenerne med et kulturspecifikt blik.

I den daglige omtale af det stigende arbejdspress udtaler den ledende sygeplejerske, at hun er "nødt til" at skære ned på antal fremmødte i afdelingen, og at dette "naturligvis" vil betyde en yderligere arbejdsbyrde. Hun udtaler endvidere, at denne forøgelse af arbejdsmængden vil "underminere kulturen" og "skabe grobund for primitive modstandsformer". Hendes spontane første ordens forståelse ligger inden for en årsag-virknings-horisont og er hendes foretrukne realistiske tale i en kulturel ramme. Og uden en sådan realistisk hverdagsretorik ville vi være stumme. Alle deltager vi i sådanne daglige spontane konstateringer:

"I den daglige omgangssnak", fortæller sygeplejelederen, "kommer det ofte frem, at alt var bedre i de gode gamle dage, hvor alle havde tid nok til det menneskelige. Siden er det gået ned ad bakke", fortsætter hun, "og flere og flere er udbrændte og på stressorlov. Der er foregået et omfattende meningsstab i afdelingen, og en del søger væk til andre græsgange. Vi er helt ude på kanten af det tålelige."

Disse hverdagsrealistiske samtaler og overførte forståelsesformer holder liv i bestemte versioner af virkeligheden som den skinbarlige sandhed, og det synes som en næsten uoverkommelig opgave at lede under disse materielle og historiske vilkår. Vi siger tit i krisetider, at "det er op ad bakke", og at "vi bliver presset ud til kanten af det forsvarlige". Realistisk tale placerer tit skylden hos dem, der har problemet og former et fjendebillede, hvor skylden projiceres over på andre eller introjiceres som skyld i os selv. Hverdagsrealistisk krisesprog hylder os ind i en form for uklarhed, hvor det er svært at se en udvej.

Vi kan også sige det mere abstrakt, at den kultur, vi tilfældigt er kastet ind i, strukturerer vore tanker og guider vore handlinger. Vi tænker ikke normalt over denne kastethed, og vi kan ikke se de briller, vi møder verden med. Vi tænker tit "sådan er det bare" og ser ikke, at dette blot er en af mange mulige virkelighedsforståelser. Vi opfatter ikke, at de objektiverede sandheder er sociale konstruktioner og kunne være anderledes.

Der findes en mangfoldighed realitetskontakter (Fuglsang 2007: 55ff) og man kunne betragte konstruktionismen selv som en måde at opfatte verden på i et fællesskab, hvor intet er virkeligt, før folk er enige om, at det er det (Gergen 2008: 9). Det, vi sanser i et fællesskab indfældet i det sprog, der er i en given kontekst, bliver vores opfattede virkelighed. Selvom konstruktionisten ved, at enigheden er en social konstruktion, virker en given meningsdannelse som et regulerende filter på verden. Konstruktionismen antager, at der ikke findes noget fast grundlag for sand viden. Der er ikke et fælles referencepunkt for noget universelt sandt. Sandheder er fritflydende i de forskellige kulturelle kontekster.

I mit møde med sygeplejelederen er hendes fortælling om det stærkt belastede sygehusmiljø, hvor gamle mønstre uafslædigt brydes op og defensive rutiner tager fat i medarbejderne, en realistisk tale som tildækker det, der også foregår i organisationen. Sygeplejelederen og medarbejderne er omgivet af de gamle kræfter, de konventionelle handlemønstre, de udbredte opgaverutiner, og når der skal spares flere hundrede millioner på en hospitalsenhed, vil det ikke være muligt at finde frem til "sandheden" om hverken det, som var tidligere eller om det, der kunne konstrueres fremad. Såvel beskrivelsen som fortolkningen af organisationens tilstand er fænomener, som kunne anskues på anderledes måder. Vores virkelighed er kontingent og kunne altid have været anderledes indrettet.

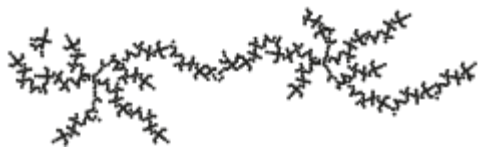
Alle konstruktioner er temporære og historiske, og da der ikke findes et bestemt sandt stæsted, som problematikken kan ses fra, præges afdelingens situation af kollektivets diskurser.

Vort hverdagsrealistiske sprog er ofte individorienteret:

"I VORES HVERDAGSSPROG ER DER FOKUS PÅ DEN ENKELTE PERSON OG HANS ELLER HENDES INDIVIDUELLE SÆRPRÆG." (HASLEBO 2006: 30)

Selvom ovenstående udsagn er ganske rigtigt i mange af hverdagslivets forklaringer, kender vi også alle eksempler på grupper, loger, klaner, politiske og religiøse bevægelser, hvor der hersker en stærk VI-kultur eller en DEM og OS-kultur: "Sådan er det nu engang her hos os. Det har vi bestemt og det skal andre ikke komme og lave om på." Hverdagsrealismen gælder således også de kollektive sproglige

overenskomster.

Hvis vi tænker hverdagsprog i forhold til vores hospitalscase, er det både den kollektive/relationistiske og den individuelle tilgang, vi hører sygeplejelederen henvise til:

”Forandringsparathed er gældende for os alle på én gang i afdelingen såvel som for det enkelte individ. Jeg tænker tit: Hvordan kan den enkelte yde endnu mere, og hvordan kan vi løfte de nye opgaver i fælles flok? De enkeltes opgaver ændrer sig hele tiden, teamets opgaver ændrer sig og hele organisationen ændrer sig i disse tider” - siger den pågældende afdelingssygeplejerske tonet af kulturens kollektive selvreference og af individsynet.

Som vi kan se er hverdagsrealismen ligeså meget kollektive aspekter, som det er individuelle forklaringer. Om hverdagsproget siger Gergen (2008: 212):

”REALISTISK TALE ER AFGJORT ESSENTIEL, NÅR DET DREJER SIG OM AT LEVE I GIVEN TRADITION.”

Vi deltager alle i bestemte udbredte kulturmønstre, ritualer og ceremonier, som afstikker rammerne for, hvad vi kan tænke, gøre og sige i bestemte hverdagsituationer. Denne kulturelle konstituering legitimerer vore kommunikationsformer og selekterer de temaer, der kan bringes frem i lyset.

I sygeplejekulturen er de forskellige stemmer forankret i relationer, men udsiges også som subjektive ytringer, der fører til individuel ansvarlighed. Hvis en sygeplejerske på grund af sin pressede arbejdssituation, kommer til at begå en fatal faglig fejl, vil hun som individ blive draget til ansvar derfor. Den realistiske og den relationistiske virkelighedsforståelse lever side om side i vore organisationer. Den skinbarlige virkelighed er det, vi er enige om findes i den konkrete kontekst. Vi har en tendens til at stigmatisere det, vi oplever og forenkler dermed kompleksiteten til udholdelighed.

REALISTISK TALE

”STORE FEJL BLIVER OFTE SOM TYKT TOV, LAVET AF EN MASSE TYNDE TRÅDE.”

VICTOR HUGO

I afsnittet om ”Realistisk tale” præsenteres konstruktionismen som en meta-realisme, hvor man som en spion studerer sin egen virkelighed i et kritisk perspektiv og samtidig er henvist til at indgå i den virkelighed, man selv sprogligt er en del af. Uden en sådan realistisk tale ville vi ikke kunne fungere på vores etablerede arbejdspladser, og vi ville ikke ane, hvad vi var sammen om. Vores hverdagsprog er pragmatisk tale, der binder os sammen i etablerede mønstre af hverdagslogik.

Det, der står tilbage at diskutere er derfor, hvad der ligger i, at der i en given kultur opstår en realistisk retorik, som får et objektivet skær over sig. I vores minimalistiske daglige konsensusdomæner virker det fint for os at få koordineret handlinger og løse opgaver. De individuelle konstruktioner og flokkens pragmatik virker inden for de kendte provinser, men vi ser ikke det, vi ikke har blik for. Vi er fanget i det net, vi selv har skabt.

Realistisk tale er at forstå som små sandhedspostulater i en given kontekst på et givet kulturhistorisk tidspunkt. Vi deltager alle i realitetskontakter i vores levede liv, om det er i fritiden eller i arbejdstiden, og i disse realsproglige multiverser omstiller vi os til den kontekst, vi befinder os i som sproghandlende væsner.

"HVERDAGSLIVET ER DOMINERET AF DET PRAGMATISKE MOTIV, OG DERFOR INDTAGER DEN STANDARDVIDEN, SOM UDELUKKENDE BEGRÆNSER SIG TIL PRAGMATISK KOMPETENCE I FORHOLD TIL RUTINEOPGAVER, EN FREMTRÆDENDE PLADS I DET SOCIALE VIDENSFORRÅD."

(BERGER OG LUCKMANN 2008: 80)

Hvis det er pragmatisk at bruge jeg-form i en given sammenhæng gør vi dette: "Jeg synes det er op ad bakke for mit vedkommende. Jeg fornemmer, at jeg snart er ude ved kanten af min ydeevne. Jeg ville ønske, at jeg havde tid til at være et ordentligt menneske." (Fra interview med en sygeplejeleder).

Hvis vi pragmatisk bruger vi-form, er det fordi vi tænker og handler i mellem menneskelige relationer: "I vores afdeling er vi som et hold, der hele tiden kæmper for at vinde kampen. Vores grundlæggende antagelser er, at vores nutid er sort og fortiden var hvid. Fremtiden for os er meget broget ja nærmest en collage." (Fra interview med sygeplejeleder). I vores hverdagsrealisme veksles der mellem subjektive og relationelle betragtninger, afhængig af den kommunikative kontekst vi befinder os i, og af hvad vi er ude på med vore påstande.

Her er nogle opsamlende hovedpunkter om virkeligheden som en social konstruktion:

Den socialrealistiske konstruktør

- Alt hvad vi anser for virkeligt er en socialrealistisk konstruktion
- Der er mange former for realismer og konstruktioner i den kultur, vi færdes i
- Der er forskellige opfattelser af om realismen er objektiv eller "objektiveret"
- Ud fra et socialkonstruktivistisk perspektiv er der ingen korrespondens mellem det derude, og det vi opfatter som virkeligt
- Ingen teori kan være sand - heller ikke teorien om, at der ingen sandhed findes

- Ontologiens malebog er historisk konstruerede kunstarter, som aldrig færdiggøres
- Realisme og anti-realisme er retorisk tale med forskellige tungemål
- Virkeligheden kan ikke beskrives, som den er i sig selv, men som vi frembringer den

Den konstruktionistiske hverdagspragmatik fremstilles kategorisk som en modsætning til realismens og positivismens objektivitetsideal. Konstruktionismens teori om "de små sandheder" i lokale kontekster er orienteret mod virkeligheden som en sproglig konstruktion i relationer. Positivismens og realismen er rettet mod et objektivt videnskabsideal, hvor der tilstræbes en måling af fænomenerne uafhængigt af iagttageren selv. For konstruktionisten er virkeligheden imellem os. For realisten er virkeligheden derude. Både "objektivitet" og "relationisme" er semantiske tricks og et udtryk for valgte positioner i mødet med verden. Selvom sigtepunktet for de to perspektiver er forskellige, kan vi møde postulater om, at de har ens idealer:

"OG DA SOCIALKONSTRUKTIONISMENS IDEAL ER DET SAMME SOM POSITIVISMENS, ER OGSÅ DENS GRUNDLÆGGENDE OPFATTELSE AF SANDHED OG OBJEKTIVITET NATURLIGVIS EN LOGISK UMULIGHED."

(KJØRUP 2001: 89)

Man kunne her som kommentar anføre at socialkonstruktionismens og positivismens idealer netop er forskellige, da konstruktionisten søger mod en bedre verden gennem sproghandlinger, og positivisten søger mod "objektive" forklaringer af fænomener.

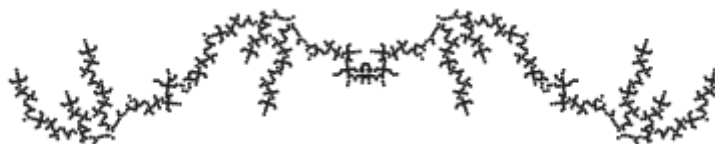
Positivismens antirealisme (Fuglsang 2007: 63) at videnskaben er en forklaring af verden, ikke en afbildning – siger, at der ikke er korrespondens mellem virkeligheden og repræsentationen af denne i sproget. Den logiske positivisme og konstruktionismen deler således begge et antirealistisk perspektiv.

Såvel den logiske positivist som konstruktionisten antager, at der ikke findes noget fast grundlag for sand viden. Dette anti-essentialistiske perspektiv fremstilles i den berømte skibslignelse af positivisten Neurath (Fuglsang 2007: 68):

"DER FINDES INGEN MIDLER TIL AT GØRE ENDEGYLDIGT SIKREDE RENE PROTOKOLSÆTNINGER TIL VIDENSKABENS UDGANGSPUNKT. DER FINDES INGEN TABULA RASA. VI ER SOM SØMÆND, DER PÅ ÅBEN SØ ER NØDT TIL AT LADE DERES SKIB OMBYGGE UDEN AT KUNNE SKILLE DET AD I EN DOK OG LADE DET OPFØRE PÅ NY AF DE BEDSTE BESTANDDELE (...) DE UPRÆCISE SAMMENKLUMPNINGER AF ORD ER ALTID PÅ EN ELLER ANDEN MÅDE EN BESTANDDEL AF SKIBET. BLIVER UPRÆCISIONEN FORMINDSKET PÅ ET STED, KAN DEN MÅSKE LIGEFREM FOREKOMME FORSTÆRKET ET ANDET STED."

Ovenstående analogi om sømænd og flydende skibe med sammenklumpninger af ord ombord er en metafor, som også kan bruges i vores case. I mit møde med sygeplejelederen var hendes fortælling om det stærkt belastede sygehusmiljø, hvor gamle mønstre uafledigt brydes op og defensive rutiner tager fat i medarbejderne, en forplumring som tildækker det, der også foregår på "skibet" i bevægelse.

Sygeplejelederen og medarbejderne er omgivet af de gamle kræfter, de konventionelle handlemønstre, de udbredte opgaverutiner på et vuggende hav, og når der skal spares flere hundrede millioner på en hospitalsenhed, vil det ikke være muligt at finde frem til "sandheden" om hverken det, som var tidligere eller om det, der kunne konstrueres fremad. Såvel skibet som beskrivelsen og fortolkningen af skibets rejse er fænomener, som kunne anskues på anderledes måder.

Alle konstruktioner er historiske, og da der ikke findes et bestemt sandt ståsted, som problematikken kan ses fra, præges skibets og afdelingens sejlads af kollektivets arbitrære diskurser.

Både positivismen og konstruktionismen antager, at der ikke findes viden uden spor af mennesker, sprog og kultur. I vores hospitalscase er der således spor af oplevelser og forståelsesformer, der udtrykkes i sprog og begreber i den lokale kontekst. Sygeplejelederen fortæller således, at medarbejderne mærker et forøget arbejdspress med et stigende patientflow. Alle skal i fremtiden være klar til et endnu hurtigere patientflow og det kan være svært at få disse rationelle krav til at harmonere med en allerede travl hverdag.

Om sådanne former for realistisk tale siger Gergen 2010: 212:

"REALISTISK TALE ER AFGJORT ESSENTIEL, NÅR DET DREJER SIG OM AT LEVE I EN GIVEN TRADITION. NÅR VI TALER OM VORES FAMILIER, VORES ARBEJDE, VORES HELBRED OSV., MÅ VI TALE REALISTISK, HVIS VI SKAL FUNGERE I DAGLIGLIVET. KONSTRUKTIONISTER ARGUMENTERER IKKE MOD EN SÅDAN BRUG AF SPROGET."

Konstruktionisterne kan ikke "undvære" realistisk positivistisk tale i det levede liv, og dermed er vi på samme tid underlagt og medskabende af en tradition i en historisk periode. Vi er bestandig omgivet af kultur og personer, hvor realistisk tale overføres fra generation til generation. I denne realistiske tale indgår også ideen om idealisme, positivisme, symbolisme, fænomenologi/hermeneutik og individuel konstruktivisme. Realistisk tale er karakteriseret af en mangfoldighed af positioner og er behæftet med indstillingens, traditionens, erfaringens og sprogets fejkilder. Vi udrydder ikke subjektet og den fænomenologisk-hermeneutiske ontologi i den realistiske tale. Uden fænomenologien ville vi ikke kunne tale om subjekter, som deltager i vore kulturelle mønstre og daglige opgaveløsninger. Uden den operative konstruktivisme kunne vi ikke begrebsliggøre den autopoietiske selvreference og vores lukkethed for omverden. De udbredte teoretiske talemåder danner mønstre af virkelighedsforståelser, som hjælper os igennem hverdagslivet og giver mening til vore handlinger.

Konstruktionismen er således en variation af en "meta-realisme", hvor man reflektivt kan sætte den realistiske tale i parentes og vide, at den ikke er sand, men umulig at undgå i den ritualiserede dagligdag. Konstruktionisten ophæver uafledeligt den virkelighed, som findes for derefter pragmatisk at deltage i den med sin realistiske tale. En konstruktionist er en slags spion, der studerer sin egen "realisme" i relationer og fremmedgjort deltager i hverdagens handlinger med en skeptisk indstilling til sandhed, objektivitet og virkelighed. Intet er virkeligt, før folk er enige om, at det er det, og så får det et skær af "objektivitet" over sig:

"HVIS EN FORSTÅELESFORM HAR VÆRET GÆLDENDE TILSTRÆKKELT LÆNGE, OG DER ER EN TILSTRÆKKELT GRAD AF ENIGHED OM DENS ANVENDELSE, KAN DEN FÅ ET SKÆR AF OBJEKTIVITET OVER SIG, EN KARAKTER AF AT VÆRE BOGSTAVELIG FREM FOR METAFORISK."

(GERGEN 2000: 60)

Som det ses her ovenfor bliver de udbredte forståelsesformer låst fast gennem navngivning og kategorisering, og virker, som om vi lægger sproget i fryseren. Det "objektive skær" illustrerer, at det er i domæner af realistisk retorik (produktionens og æstetikens domæne (Maturana 2001), at livsformerne udspiller sig i deres mangfoldighed.

De små sandheder i "objektivitetens" skær fremsættes i sygeplejelederens realistiske tale om hospitalsledelsens formulering af vilkår som: mere, bedre og billigere. Endvidere at den enkelte har nok i sig selv og falder tilbage til det sikre under det konstante omstillingspres. I den realistiske tale tænker vi: Sådan er det bare! Denne første ordens kybernetik (produktionens domæne) fungerer fint i den daglige udveksling, hvor både den individorienterede og den relationelle realisme sættes i spil. Sygeplejelederen stiller ikke kritiske spørgsmål til udmeldingen om mere, bedre og billigere, men forholder sig pragmatisk til, at dette vilkår er "sandt" for hendes afdeling, og at hun må tage sig af de pressede medarbejdere. Hvis vi tror på vores hverdagskonstruktioner og er enige om disse, bliver det også efterhånden vores "sandhed" i den organisatoriske spejlsal.

EN MENING MED GALSKABEN

"ENHVER SER VERDEN FRA KIRKETÅRNET I SIN EGEN LILLE BY." (RUSSISK ORDSPROG)

Afsnittet behandler det forhold, at enhver ser på verden ud fra sit eget "kirketårn", og at dette syn på verden er en social konstruktion med de begrænsninger, dette giver. Det "realistiske" hverdagsprog udstikker rammerne for det, vi lægger mærke til i vores organisation. Konstruktionismen fortæller os, at vores virkelighed ikke har en fast grund under fødderne og at ontologien er en historisk og sproglig konstruktion. Tingene er det, vi kalder dem i en given kulturkreds og enhver navngivning og kategorisering er derfor tilfældig. At ontologien bliver metaforisk betyder at sproget ophøjes til at udgøre den sociale virkelighed. Enhver videnskabelig og hverdagsagtig position viser hen til sig selv og bekræfter sit eget standpunkt rekursivt. Denne selvhenvisende tendens rummer en blindhed, som vi må øve os i at få øje på.

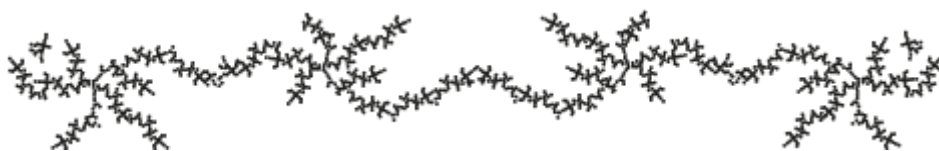
Den kommunitaristiske ide hævder at det, der anses for værdifuldt, udformes inden for de eksisterende fællesskaber (Gustavsson 2003: 172) og denne id bæres videre af Gergen i konstruktionismens aksiomer (Gergen 2000: 59 ff):

"DE UDTRYK OG FORMER, VI BENYTTER FOR AT FORSTÅ VERDEN OG OS SELV, ER SOCIALE KUNSTPRODUKTER – SKABT Gennem HISTORISK OG KULTURELT LOKALISEREDE UDVEKSLINGER MENSKER IMELLEM. DET ER IKKE DEN OBJEKTIVE VALIDITET AF EN GIVEN BESKRIVELSE AF

VERDEN ELLER SELV T, MEN DERIMOD DE SKIFTENDE SOCIALE PROCESSER, SOM BESTEMMER, I HVOR HØJ GRAD BESKRIVELSEN KAN OPRETHOLDES OVER TID. SPROGET FÅR SIN BETYDNING FOR MENNESKELIGE ANLIGGENDER UD FRA, HVORLEDES DET FUNGERER INDEN FOR AFGRÆNSEDE RELATIONSMØNSTRE.”

En konstruktionist vil vide, at der altid findes alternative måder at opfatte tingene på, og at der findes et hav af sandheder, som udspringer af forskellige kulturelle handle- og sprog mønstre. Det, der fremstår "virkeligt" for os, kan af andre ses som totalt uden for deres rækkevidde og horisont. Denne mangfoldighedsrealisme må derfor forstås som et multiverst stemmehav og angiver, at vi alle lever inden for en eller anden tradition og en sprogkonvention, som afstikker rammerne for det, vi får øje på.

Det "realistiske" hverdagsprog udstikker rammerne for det vi lægger mærke til i vores meningsprovins. Det metarealistiske sprog (realistisk sprog om sproget) fortæller os at vores virkelighed ikke har en fast grund under fødderne og at ontologien er en historisk konstruktion (en konstitutiv ontologi). Tingene er det, vi kalder dem i en given kulturkreds og enhver navngivning er derfor arbitrær og tilfældig. At ontologien bliver metaforisk og sproglig betyder, at aktiviteter, begivenheder, fænomener og sociale systemer opfattes som entiteter med menneskelige egenskaber dvs. som personifikationer og besjælinger. Derfor kan en organisation være ved at gå ned og hjem, vende om, sætte fart på, have krampetrækninger eller være stressbefængt. Vi opfatter ikke, at den ontologiske metaforik er et semantisk trick, men tror fejlagtigt, at vi taler om en levende organisation med menneskelige egenskaber. At ontologien er metaforisk og ikke objektiv betyder jo ikke, at vi opfatter metaforikken bevidst; men at vi forføres af den til at tænke sådan i vores realistiske konsensusdomæne inden for rammerne af vores diskurs.

Vender vi tilbage til vores hospitalscase med kvalitets- og målopfyldelse uden ressourcetilførsel og fratagelse af midler til realiseringen af forbedringsprojektet – vil det ud fra ovenstående konstruktionistiske briller være kollektive og relationsbetingede fortællinger, der sprogligt frembringer denne dramatiserede problematisering. Konstruktionismen orienterer sig mod alternative forståelsesformer, resourcesprog, begrebsudvikling og transformative dialoger (Gergen 2005: 157) og nye sproghandlinger som vejen frem i den flydende verden. Det er de sociale interesser, der bestemmer de hypoteser vi lever efter i en given kulturperiode, og konstruktionisten ved, at der ikke findes et universelt sted, hvorfra en given problematik kan anskues. Det er de lokale konstruktioner og metaforikker, der tæller. Det er vores sociale evne til i mikroprocesser at lytte til det, der er anderledes, til det, der også kunne undersøges og eventuelt derigennem opdage sprækkerne i "det fælles hus". Når organisationen ændrer sig, når arbejdsopgaverne ændrer sig, når kravene ændrer sig, er det konstruktionistens bud at forandringer må hænge sammen med de sociale semantikker, der benyttes. Vi må være på vagt over for sprog i handlinger og pragmatisk finde frem til det, der virker i en given kontekst. Konstruktionismen bliver derved til en "situationisme" (Gustavsson 2003: 173) uden andet grundlag end det, der lokalt opfattes som en fiksering af en mening eller en finit meningsprovins (Schutz 2005: 108).

Det er her at konstruktionismens kritiske briller sættes ind: at en lokal horisont kan lukke sig om sig selv som en enklave. Befinder man sig i en tyk osteklokke, kan man sagtens forestille sig, at man bliver enige om, at alt i vor tid er op ad bakke. Hvem er det i et fasttømret konstrueret fællesskab, der skal få øje på det, som ingen ser? Hvor skal fremmediagttagelsen komme fra, når alle befinder sig på indersiden af en ballon, som ingen kan få øje på? Hvem kan tirre, forstyrre og lave sprækkerne og bevægelsen inden for en traditions meningshorisont? Hvis alle perspektiver viser hen til sig selv og blot er rekursive sløjfer af selvforståelse og selvforenklinger, hvor er det så det transformative skal komme fra?

Hvis vi vender os mod det rekursive perspektiv i vores sygeplejeledercase betyder det, at vi i vores forklaringer, forståelser og fortolkninger kun kan vise tilbage til det, der allerede er i det system, vi er smittet af. Positionen vi indtager, er ikke uafhængig af det, vi tager udgangspunkt i, men altid en rekursiv bøjning mod det kendte og den formative teleologi. Vi ser mere af det samme og opfatter ikke, at vi behandler det nye, som var det allerede kendt stof. Realisterne siger, at det virkelige er virkeligt og konstruktionisterne at deres relationisme består af relationer i en sproglig kontekst.

Vores sygeplejeleder fortæller, at hun forsøger at finde ud af, hvad der præger en kultur, hvor alle skal producere mere for mindre samtidig med, at hun som driftsleder skal sørge for, at det gøres billigere og bedre. Uanset hvad man kunne finde på at kalde en besparelse på 5 millioner på et år, er det måske værd at regne med, at det er mere end en sproglig konstruktion i en relation. Oveni opfyldelsen af de rationelle produktionskrav vil hun gerne tilgodese den fortsatte udvikling af de mange dygtige medarbejdere hun har. Når hun fx kigger på visitationen af patienter, er hun nødt til at være særligt positivt klarsynet i forhold til, hvordan de i afdelingen kan være opmærksomme på den besparende løsning for den enkelte borger, at de måske kan blive i eget hjem. Det bliver lidt en konflikt mellem en kollektiv konstruktionistisk bedste løsning for alle på tværs af forskellige opfattelser og så en tendens til en individuel fænomenologisk tilgang, hvor enhver har nok i sit eget. Konstruktionismen giver imidlertid ikke status til det individuelle og subjektet (Gergen 2000: 77):

"UD FRA ET KONSTRUKTIONISTISK SYNSPUNKT TILDELES HVERKEN "PSYKE" ELLER "VERDEN" ONTOLOGISK STATUS (...) MEN DEN SOCIALE KONSTRUKTIONISME FØRER KILDEN TIL MENNESKELIGE HANDLINGER TILBAGE TIL RELATIONER OG DEN EGENTLIGE FORSTÅELSE AF "INDIVIDUEL FUNKTION" TILBAGE TIL UDVEKSLINGER I FÆLLESSKABET."

I den konstruktionistiske spejlsal i vores hospitalscase er der ikke fokus på hverken sygeplejelederens eller medarbejdernes mentale konstruktioner som fx de ubevidste processer og individuelle modstandsformer i de forcerede forandringsprocesser. I den relationelle kontekstuelle forståelse vil man derfor heller ikke orientere sig mod psykodynamiske forståelser. I relationismen handler det ikke om sorg, afskedshåndtering og depression i den enkelte medarbejder men om sproglige positioner i relationer. Der peges alternativt på grænsekrydsende dialoger, hvor deltagerne er skeptiske over for universelle budskaber om sandhed, objektivitet og virkelighed (Kjørup 2001; 76).

NYE SPEJLE

"LIVET ER SOM ET SPEJLKABINET, HVOR DEN UHYGGELIGE SPEJLSAL LIGNER SELVE LIVET".

KAREN BLIXEN

I afsnittet "Nye spejle" præsenteres det socialkonstruktivistiske perspektiv, hvor der forekommer en dialektik mellem det materielle, det subjektive og det relationelle. Menneskets vaner eksternaliseres og institutionaliseres som objektivering og netop ikke som objektivitet. Objektivering betyder at de udbredte tankestrukturer, handleformer og materialiteten virker, som om de er objektive. Hvis vi ikke opdager, at disse fænomener blot er sociale konstruktioner (objektivering) opfattes de som tingsliggjorte og dermed uafhængige af den menneskelige virksomhed. Det drejer sig derfor om at være kritiske i forhold til hvilke udbredte historisk forankrede objektivering, der er dannet omkring os og om disse kan hjælpe os til at få en bedre social verden.

De subjektive fortolkninger af virkeligheden optræder dialektisk med de sociale betingelser og materialitetens indflydelse på bevidsthedsdannelsen. I det socialkonstruktivistiske perspektiv drejer det sig om at slibe den kritiske sav og få undersøgt og dekonstrueret den tingsliggjorte virkelighed.

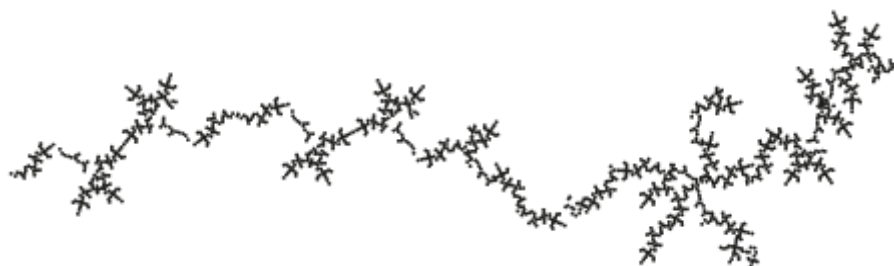
Den reflektive rejse fortsætter, og de videnskabsteoretiske opdagelser er lige begyndt. Realisten og konstruktøren sidder og deler samme sæde på turen.

Hvis vi opstiller nye spejle og dermed en anderledes privilegeret virkelighed i hospitalsafdelingen, kunne det være med socialkonstruktivistiske perspektiver, som rummer både en subjektiv, en relationel og en objektiveret ontologi, som det ses hos Berger og Luckmann 2008: 99:

"DET ER VIGTIGT AT HOLDE SIG FOR ØJE, AT DEN INSTITUTIONELLE VERDENS OBJEKTIVITET, HVOR MASSIV DEN END FOREKOMMER INDIVIDET, ER EN MENNESKELIGT FREMSTILLET OG KONSTRUERET OBJEKTIVITET. DEN PROCES HVORIGENNEM DE EKSTERNALISEREDE PRODUKTER AF DEN MENNESKELIGE AKTIVITET FÅR DERES OBJEKTIVE KARAKTER, KALDES OBJEKTIVERING. DEN INSTITUTIONELLE VERDEN ER OBJEKTIVERET MENNESKELIG AKTIVITET, HVILKET OGSÅ GÆLDER FOR HVER ENKELT INSTITUTION. SELVOM MENNESKET ERFARER DEN SOCIALE VERDEN SOM NOGET OBJEKTIVT, BETYDER DETTE MED ANDRE ORD IKKE, AT DEN DERMED HAR TILEGNET SIG EN ONTOLOGISK STATUS, DER RÆKKER UD OVER DEN MENNESKELIGE AKTIVITET, HVORIGENNEM DEN BLEV FREMSTILLET (...) SAMFUNDET ER ET MENNESKELIGT PRODUKT. SAMFUNDET ER EN OBJEKTIV VIRKELIGHED. MENNESKET ER ET SOCIALT PRODUKT."

At vokse op i en given kultur som et plastisk væsen betyder i Berger og Luckmanns terminologi, at det åbne menneske lukkes gennem mødet med den sociale orden. Vi udfolder (eksternaliserer) vore vaner og rutiner i en given kontekst, som institutionaliseres og objektiveres, og det er konstruktionen af den subjektive oplevelse af denne orden, der benævnes internalisering (tilegnelse) gennem socialisering. Der er således tale om en dialektisk treleddet proces mellem eksternalisering, objektivering og internalisering (Berger og Luckmann 2008: 99).

Hvis vi kort vender tilbage til vores praksisfortælling fra hospitalet overføres de ansattes vanemønstre og sproglige konventioner til kolleger gennem daglige eksternaliseringer (dvs. udfoldelse af vaner). De navngivninger, vi anvender, og de kategoriseringer, vi inddeler vores livsformer i, sætter også grænserne for vores horisont. "Sådan gør vi nu engang her"! Sygeplejelederen er optaget af, at forandringer (fra billigere til bedre) skal give mening for de ansatte. Dette eksternaliserer hun ved at arbejde i et anerkendende perspektiv og spørge medarbejderne efter, hvordan de sammen kan skabe det bedste forløb for patienterne og herunder om det kunne være en idé, at få den enkelte borger til at blive i eget hjem? Medarbejderne eksternaliserer, at de har mere travlt i hverdagen end godt er, og at de føler sig presset på alle de kommende målepunkter, de udsættes for. De synes ikke, at de har tid nok til det egentlige sygeplejearbejde. Der kommer et objektivt skær over såvel ledelsens forsøg på en anerkendende optimistisk tilgang og ligeledes et objektivt skær over de ansattes trang til at falde tilbage på gamle mønstre i løsningen af arbejdsopgaverne. Den anerkendende bløde disciplinering af de ansatte i den pressede situation kan være som at skyde sig selv i foden (Elmholdt 2006: 4). Håndterer lederen ikke de problemer og paradokser, der springer ud af det markedsorienterede og rationelle pres, men dækker sig under den værdsættende ressourceprægede samtaleform, vil objektiveringen dvs. konstruktionen af den lokale meningsprovins måske mislykkes. Objektivering er i den socialkonstruktivistiske forståelsesform netop ikke objektivitet men en objektivering dvs. at de udbredte tankestrukturer, handleformer og materialiteten virker, som om de er objektive. Denne tingsliggørelse (reifikation) kan stritte i mange retninger i den fragmenterede organisation. Kampen om magten til at definere hverdagsrealismen foregår på mange planer.

I vores hospitalscase indtager sygeplejelederen en konstruktionistisk position med udgangspunkt i den positive kerne af denne opfattelse og forsøger at håndtere kvalitetsopfyldelsen gennem en anerkendende kommunikation: Hvordan kunne vi omsætte besparelsen hos os ud fra devisen: hjælp til selvhjælp? Denne form for anerkendelse på et konstruktionistisk grundlag kan opfattes som en underkendelse af de alternative "realistiske objektiviseringer", der findes i afdelingen. Nogle af de symbolske reifikation er bl.a. at flere af sygeplejerskerne er sygemeldte og pressede ud over evne i forvejen. Så kan det være svært at tænke i alternative patientflow, nedskæringer af personalenormeringer og "hjælp til selvhjælp". De daglige rutiner og brud med disse internaliseres i de ansatte og mange myter forsvarsmekanismer sættes i sving, når der foregår sproglige socialiseringer i relationer og ledelsen forsøger sig med semantiske tricks, som skjulte bløde disciplineringer af medarbejderne.

Hvis vi anskuer det proaktive subjekt under en socialkonstruktivistisk forståelsesform, vil der kunne udvikles en tilgang, hvor magtkampe, dissensus, interessemodsætninger og forhandlinger om beslutninger, vil foregå som en betinget anerkendelse i forhold til det, der ønskes efterstræbt i ledelsesmæssig henseende. Hvis vi her i udgangen af denne artikel flytter perspektiver over på en socialkonstruktivistisk position (med plads til både subjekt, relation og materialisme) er det måske, når

det kommer til stykket også det som Haslebo og andre repræsentanter fra konstruktionismen står inde for nemlig kombinationen af fænomenologien og den sociale konstruktion af virkeligheden:

"POSITIONER I EN DISKURS UDSKYRER OS MED INDHOLDET I VORES SUBJEKTIVITET. NÅR VI HAR INDTAGET EN POSITION I EN DISKURS (OG NOGLE AF DISSE POSITIONER INDEBÆRER EN LANGVARIG INDTAGELSE AF PERSONEN, SÅSOM KØN ELLER FADDERSKAB), SÅ VIL VI UUNDGÅELIGT OPLEVE VERDEN OG OS SELV MED DETTE PERSPEKTIV SOM UDGANGSPUNKT.

(HASLEBO 2006: 147)

Netop ovenstående viser hen til at vores fænomenologiske subjektivitet udgør et dialektisk forhold til det relationelle. En position er nemlig et filter, vi kan udstyre os med på vej ind i relationen. Det er spændende at følge det spor, hvor teorierne opløser deres egne dikotomier ved at bruge perspektiver fra den anden side om sig selv og som her ovenfor iagttagelse, at hermeneutikken/fænomenologien sniger sig ind i det mest centrale begreb i konstruktionismen nemlig positioneringen. Fænomenologien og relationismen fremstilles her som komplementære størrelser. Ingen relation uden en subjektpositionering. Ingen positionering uden en relation i en diskurs.

AFSLUTNING

Jeg har i denne artikel argumenteret for at lukke op til alternative forståelser af realisme/positivisme og konstruktionisme for at genskabe en mere nuanceret tilgang til konstruktionsbegrebet. Udgangspunktet har været, at såvel relationismen som fænomenologien er transcendent og uigennemskuelige ligesom de deler fælles projekt med positivismen at nå frem til noget, der ikke kan nås. Realismen/positivismen kan ikke nå frem til virkeligheden som den er på grund af den sanselige selvbevidstheds begrænsninger, fænomenologen kan på grund af egen forhåndsindstilling ikke nå frem til subjektets inderste forståelse, og konstruktionisten kan ikke nå en "bedre verden", når sandheder altid er kontingente og lokalt forankrede. Bedre eller bedst er kun en lille sandhed, som er lokalt forankret.

I forhold til vores sygehuscase med de omfattende besparelser og sygeplejelederens og personalets reaktionsmønstre, kunne vi indføre en slags fremmediagttagelse gennem både lineære og cirkulære spørgsmål, samt være opmærksomme på de navngivninger vi møder og på de alternative betegnelser, der opstår undervejs i en kritisk dialog. En socialkonstruktivistisk tilgang rummer eksternalisering dvs. en yderliggørelse af de internaliserede mønstre og forestillinger, så vi kan få adskilt person og problem. Det vi har sprog for, bliver det vi kan få øje på:

"MIN VIDEN OM HVERDAGSLIVET HAR KARAKTER AF ET INSTRUMENT, DER RYDDER EN STI GENNEM SKOVEN OG I SAMME PROCES KASTER EN SMAL LYSKEGLE UD OVER DE NÆRMESTE OMGIVELSER, MENS DER BLIVER VED MED AT VÆRE MØRKE HEL VEJEN RUNDT." (BERGER OG LUCKMANN 2008: 83)

Det gennemsyrrer hele det poststrukturalistiske og socialkonstruktivistiske projekt at få forholdt sig kritisk til alle de vedtagne essentialismer og etablerede ontologier i en kultur. Alt kan derfor dekonstrueres og tænkes i nye baner. En socialkonstruktivistisk analysestrategi er derfor en kritisk rejse ind i den sociale

ordens tingsligning (organisationens symbolske selvfølgheder) frem mod alternative kategoriseringer ud fra differentierede magtperspektiver. Som filosofen Nietzsche udtrykker i nihilismen:

"DER ER INGEN KENDSGERNINGER. ..DER GIVES OG INGEN ABSOLUTE SANDHEDER. DET ENESTE, DER FINDES, ER FORSKELLIGE FORTOLKNINGER OG DISSE ER ALTID UNDERLAGT HISTORICITET...PERSPEKTIVISME GØR VORES POSITIONERING I DEN SOCIALE VERDEN TIL ET PROJEKT, HVOR VI ERKENDER VERDEN PÅ BESTEMTE MÅDER OG HAR NOGET FOR MED VORES VIDENSPÅSTANDE."

(STORMHØJ 2006: 47)

Ordene skaber det, de siger, og det vi ikke har ord for, går vi glip af.

Det man ikke taler om i sygeplejekulturen findes ikke, men rent fænomenologisk virker stress på trods af skyggelagte temaer hos de ansatte, som om det prikker i kroppen og lunten for overreaktioner er kort. "Tålmodighed er ikke længere mit mellemnavn," som en af sygeplejerskerne udtrykte det. Det er måske også her i anerkendelsen af de individuelle fortællinger og emotionelle reaktioner at socialkonstruktivismens subjektivering kan mødes med den transformative dialog i konstruktionismen som gengivet fra den nyere Gergen, som fokuserer på personlige oplevelser (2010: 159):

"HVORDAN BLEV DU ENGAGERET I DETTE PROBLEM? HVAD ER DIT PERSONLIGE FORHOLD TIL DET, ELLER HVORDAN INDGÅR DET I DIN PERSONLIGE HISTORIE?"

VI VIL GERNE HØRE OM DINE SÆRLIGE ANSKUelser OG SYNSVINKLER MED HENSYN TIL DE PROBLEMER DU TRÆKKER FREM. HVAD ER SAGENS KERNE FOR DIG?"

MANGE MENNESKER SOM VI HAR TALT MED, HAR FORTALT OS, AT DER I DERES HOLDNING TIL DET PROBLEM, VI SNAKKER OM ER NOGLE GRÅZONER, NOGLE DILEMMAER MED HENSYN TIL DERES ANSKUelser, JA ENDOG KONFLIKTER. OPLEVER DU, AT DU HAR LOMMER AF USIKKERHED ELLER MINDRE SIKKERHED, TVIVL, VÆRDIKONFLIKTER ELLER BLANDEDE FØLELSER, SOM DU GERNE VIL FORTÆLLE OS OM?"

Her i den konstruktionistiske transformative dialog anerkendes en art realisme, hvor de personlige historier kommer frem. Der fokuseres på aktiv lytning og samskabelse, udvekslinger og det antages, at når mennesker lukker op til historier, danner vi billeder og spejler os i hinanden. Det er ikke sikkert, at de grundlæggende fortællinger og mønstre ændres, men der kan opstå sprækker af nye perspektiver, når de gamle personlige mærkesager kommer frem i lyset. Både analysen af eksternalisering-objektivering-internalisering i socialkonstruktivismen og den transformative dialog i konstruktionismen jagter de stier, der er imellem træerne og forsøger at rydde vejen til nye områder. Når personer udfolder fortællinger retrospektivt og skaber meninger i dialoger, kan der potentielt opstå nye mønstre og muterende forgreninger. Som Gergen (2000: 121) siger:

"SÅ LÆNGE DIALOGEN FORTSÆTTER, OG KONSTRUKTIONER FORBLIVER ÅBNE, KAN DE LOKALE MENINGER FORGRENE SIG, OG MENNESKER KAN NÅ FREM TIL AT DELE ELLER ABSORBERE HINANDENS LIVSMÅDER. I DETTE UDFALD LIGGER MÅSKE DET STØRSTE HÅB OM AT OPNÅ MENNESKELIG VELFÆRD."

I et socialt konstruktionsperspektiv er det vigtigt at etablere et sprog, der kan illustrere de handlinger, der kan føre frem til en bedre verden. Sproget alene gør det ikke. Objektiviseringer alene gør det ikke. Personer alene gør det ikke. Det drejer sig om reducere kompleksitet og om det konkrete møde mellem kroppe i en given kontekst, hvor noget er på spil og noget andet skyggelægges. Alle er ude på noget, og derfor må alle være årvågne over for de udbredte postulater. Både sandheden, subjektivitet og virkeligheden er transcendent størrelser, som vi må fortsætte undersøgelsen af.

Det er op til læseren selv at vurdere hvilke slægtskaber, der er i de gennemgåede perspektiver, og hvor der ligger sprækker af forskelle, som vi kunne tage med os ind i fremtiden. Både den kritiske positivisme, fænomenologien, symbolismen, socialkonstruktivismen og den ressourceorienterede samskabelse (konstruktionismen) kan danne nye forgreninger og iterationer i det komplekse, polyfone og ofte paradoksale lederskab.

Det er vigtigt at kunne se sig selv i nye spejle og stille spørgsmål til de vedtagne antagonismer i en given kultur. Den nærmest religiøse tilbøjelighed, vi møder om at realisme og konstruktionsperspektivet er hinandens diamentrale modsætning, kunne som gennemgået ovenfor også tænkes som komplementære størrelser og i langt højere grad opfattes som udkigstårne vi kan benytte i forskellige situationer i arbejdslivet. Også Ulrich Beck argumenterer for en midterposition i udkigstårnet, som han benævner reflektiv realisme.

Herom siger han, at realisme og konstruktion ikke er et enten-eller spørgsmål, men et pragmatisk spørgsmål, så man i nogle situationer i livet er nødt til at indtage en reflektiv realistisk position og i andre situationer kan udnytte konstruktionsperspektivet til at stille spørgsmål ved de udbredte selvfølgeligheder og begreber. Begge perspektiver kan befrugte hinanden og man kan på én gang være både realist og konstruktør.

LITTERATUR:

Berger, Peter L og Thomas Luckmann: Den sociale konstruktion af virkeligheden, Akademisk Forlag 2008

Beck, Ulrich: Risikosamfundet – på vej mod en ny modernitet. København, Hans Reitzel 1986

Bloch-Poulsen, Jørgen: Socialkonstruktionismen blandt ledere og konsulenter – kritik af idealistisk konsensustænkning, Erhvervspsykologi Vol. 9 nummer 3 oktober 2011

Elmholt C.: AI - en ny form for disciplinering. Erhvervspsykologi Vol. 4 nr. 3 2015

Fuglsang, Lars (red.): Videnskabsteori i samfundsvidenskaberne, RUC 2007

Gergen, Kenneth :En invitation til social konstruktion, Mindspace 2010

Gergen, Mary og Kenneth: Social konstruktion – ind i samtalen, Dansk Psykologisk Forlag 2005

Gergen, Kenneth: Virkelighed og relationer, Dansk Psykologisk Forlag 2000

Gustavsson, Bernt : Vidensfilosofi, Klim 2003

Haslebo, Gitte: Relationer i organisationer, Dansk Psykologisk Forlag 2004

Haslebo, Gitte og Maja: Etik i organisationer, Dansk Psykologisk Forlag 2007

Helth, Poula (red.): Lederskabelse – Det personlige lederskab, Samfundslitteratur 2013

Hersted, Lone og Kenneth Gergen: Relationel Ledelse – Dialogbaseret samarbejde, Mindspace 2013

Hornstrup, Carsten m.fl.: Systemisk ledelse – den refleksive praktiker, Dansk Psykologisk Forlag 2005

Hornstrup, Carsten og Thomas Johansen: Strategisk relationel ledelse Dansk Psykologisk Forlag 2013

Kjørup, Søren: Positivismens sidste suk, HLS Stockholm 2001 (Utmaningar för en kritisk ämnesdidaktik : rapport från symposium 29 april 1999)

Luhmann, Niklas: Moderne tænkere, lagttagelse og paradoks, Gyldendal 1997

Maturana, Humberto & Francisco Varela Kundskabens træ , ASK 1987

Maturana, Humberto og Bernhard Pörksen: Fra væren til handlen, Mindspace 2001

Molly-Søholm, Thorkild m.fl. (red.): Systemisk ledelse – Teori og praksis Samfundslitteratur 2012

Nielsen, Kit Sanne: Narrativt konsulentarbejde, Erhvervspsykologi Vol. 4 nr. 3 2006

Schuldt, Christian: Luhmann for begyndere, UP 2006

Schutz, Alfred: Hverdagslivets sociologi, Hans Reitzels forlag 2005

Stacey, Ralph: Hvordan kunnskab vokser frem, Gyldendal Akademisk Oslo 2008

Stormhøj, Christel: POSTSTRUKTURALISMER, Samfundslitteratur 2006

Wittgenstein: Information Kronik 1959- 03-31 om Wittgenstein af Peter Seeberg

ILLUSTRATION

Udført af RUM til BØRN, www.rumtilborn.dk